

«Утопія» Томаса Мора: рецепт щастя чи заклик до роздумів?

ОЛЬГА МЕРЦ

5 ЛЮТОГО 2020

Термін «утопія» сьогодні міцно асоціюється з жанром фантастики, що зображає ідеальний або максимально наближений до ідеалу суспільний устрій. Похідний від нього жанр антиутопії, доводячи до абсолюту тривожні суспільні, політичні чи інші тенденції, попереджає про їхні ймовірні фатальні наслідки. Появою цих жанрів, як і самого поняття утопії, ми завдячуємо святому Томасові Мору – англійському політичному діячу, мислителеві й мученику.

Гравюра Амброзіуса Гольбейна (фрагмент), 1518.

Він перший ужив слово «утопія», назвавши так фантастичний острів, мешканці якого створили «найкращий державний устрій». Термін походить із грецької мови: «οὔ» означає «не», а «τόπος» – «місце»; тобто йдеться про «немісце», «місце, якого немає». Мор уже в назві ніби вказує, що побудувати такий лад у реальному житті неможливо.

Томас Мор народився в сім'ї лондонського судді, відомого чесністю. З юності він вагався між двома прагненнями: справедливо служити людям, як батько, або ж піти в монастир, щоб цілковито присвятити себе Богові. Усе-таки обравши після навчання в Оксфорді світську кар'єру юриста, Мор, проте, не припинив духовних пошуків: намагався жити по-чернечому, був ревний у молитві й суворо дотримувався постів.

Важливим етапом його життя стало зближення з відомою на той час компанією гуманістів на чолі з Джоном Колетом, капеланом короля Генріха VIII. Тут Мор познайомився з Еразмом Роттердамським; згодом вони стали близькими друзями. Захоплений гуманістичними ідеями, Мор звернувся до спадщини античних філософів. Вивчивши грецьку мову, він читав і перекладав їхні праці, а згодом сам написав твір, який виявився своєрідною кульмінацією ренесансної гуманістичної думки. Цей текст під назвою «Золота книжечка, така ж корисна, як і забавна, про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія» можна назвати квінтесенцією мрій про створення ідеальної держави тут, на землі. Мор надихався ідеями Платона про те, що таку державу можна побудувати на ґрунті абсолютної справедливості, а в пошуках літературної форми звернувся до популярних на той час романів-подорожей (таких, як «Чотири плавання» Америкго Веспуччі).

Ідеї, викладені в «Утопії», багато в чому суперечать вченню Католицької Церкви. Наприклад, джерелом усіх суспільних лих текст називає приватну власність і гроші, що породжують соціальну нерівність, а тому стають причиною злочинів. Усі релігії визнано рівними, під заборону лише атеїзм, що зрештою призводить до поширення віри в єдиного, узагальненого Бога. Утопійці сприймають життя як джерело радості й задоволення, тому невиліковно хворі й немічні мають право на евтаназію. Розлучення дозволено, а священство прирівняно до решти посад, й отримати сан можуть як чоловіки, так і жінки.

Ці ідеї, революційні та скандальні в XVI столітті, коли Мор написав «Утопію», навряд чи здивують людину, що живе в сучасному секуляризованому світі. Вражає інше: як такий твір міг вийти з-під пера святого Католицької Церкви, ба більше, святого, що прийняв мученицьку смерть, захищаючи віру від свавілля короля Генріха VIII?

Аби зрозуміти цей парадокс, слід, читаючи «Утопію», звернути увагу на структуру твору. Текст складається з двох книг, і в першій роль оповідача відіграє сам Мор, що дає волю своєму гуманістичному світогляду, критикуючи тогочасний устрій Англії. Прибувши до Фландрії як представник англійського посольства, він спілкується з мореплавцем Рафаїлом Гітлодеєм – супутником Америкго Веспуччі: ганить деспотизм королівської влади, висловлюється проти смертної кари й засуджує політику насильницького відчуження общинних земель під випас худоби, що призводила до жахливого злидарства селян – «вівці поїли людей». У другій же книзі Мор із оповідача перевтілюється у слухача, а Рафаїл розповідає про дивовижну країну під назвою Утопія, де йому довелося побувати, і про фантастичні деталі життя тамтешніх мешканців – від побуту до правової системи.

Карта острову Утопія. Абрагам Ортеліус
(1595-1596 pp.)

Попри захоплений тон, яким пронизаний опис життя в Утопії, ця країна, якщо придивитися уважніше, виявляється не такою вже й ідеальною – і не тільки з католицького, а й загалом із людського погляду. Скажімо, тут існує інститут рабства: злочинців, що порушили утопійський закон, позбавляють громадянських прав і свобод і примушують виконувати найтяжчу й найбруднішу працю, наприклад, забивати тварин (хоча мешканці Утопії споживають м'ясо, бути різниками їм заборонено, бо це нібито притуплює почуття милосердя). Війну вважають справою бридкою, однаке припустимою для самозахисту, повалення тиранів і... захоплення земель – якщо, на думку утопійців, ними користуються нерозумно. Свої життя мешканці острова вважають занадто цінними, щоб гинути в боях, тож радо витрачають гроші на найманців із сусіднього народу, вбачаючи в цьому велику послугу суспільству: «Утопійцям байдуже, скільки таких чоловік загине, бо вони виходять з тієї точки зору, що людський рід буде їм вдячний, якщо пощастить очистити землю від усіляких покидьків, від гидкої й нікчемної

зграї».

Хоча інтелектуальний і духовний розвиток для утопійців пріоритетний, кожна особа мусить не менш ніж два роки відслужити землеробом. Щоб виїхати з одного міста в інше, необхідний дозвіл влади. Мешканці острова носять однакове вбрання, кількість якого суворо обмежена, мусять спільно харчуватись і не мають власних осель: хто де житиме, що десять років визначають жеребкуванням. Попри захват, із яким про ці деталі розповідає Рафаїл, сьогодні вони здаються радше фрагментами похмурої антиутопії.

Розповідь про життя на острові описова, тож не має такого декларативного духу, як перша частина твору, де висловлює свої переконання автор. Дослідники досі дискутують про те, чи можна вважати суспільний устрій Утопії ідеалом, до якого прагнув особисто Мор. Підказка, імовірно, міститься наприкінці тексту, коли автор знову бере слово.

«Коли Рафаїл закінчив свою розповідь, **я подумав, що чимало звичаїв і законів того народу явно недоречні**; йдеться тут не лише про спосіб ведення війни, обряди та вірування, а й про інші їхні установи, особливо про те, що є головною підставою всього їхнього суспільного ладу, тобто про спільне життя й харчування при відсутності грошового обігу. [...] Але я знав, що Рафаїл втомився від розповіді, та й не було в мене певності, чи він зможе терпляче сприймати заперечення, бо я саме згадав, як він ганив людей, які бояться, що їх вважатимуть недолугими, коли вони не знайдуть у міркуваннях інших чогось такого, з чого можна було б поглузувати. Тому я похвалив устрій утопійців, узяв Рафаїла за руку й повів у будинок повечеряти, попередивши, що в нас буде ще час глибше обмірковувати порушені питання й довше порозмовляти. [...] А втім, **я особисто не можу погодитися з усім**, що розповів цей, безперечно, дуже освічений чоловік і досвідчений знавець людської природи, **однак охоче визнаю, що в державі утопійців є чимало такого, чого я радше побажав би мати нашим державам, ніж вірю, що це станеться**».

Складається враження, що Мор, створюючи «Утопію», усе-таки не мав на меті запропонувати готовий рецепт боротьби з суспільними лихами, описаними на початку тексту. Цей твір більше схожий на рефлексію мислителя, який, сформулювавши проблему, намагається зрозуміти, що з цим усім робити далі. Він моделює країну, де взяли радикально подолати всі негаразди одразу, і вкладає її опис у чужі вуста, аби з боку подивитися, що з цього вийшло. Вислухавши оповідь Рафаїла, Мор визнає, що, попри позитивні риси, з багатьма звичаями Утопії не згоден.

У XVI столітті не можна було достеменно знати, чим здатна стати на практиці спроба побудувати ідеальне суспільство на землі. Ми ж, маючи за плечима чимало таких спроб – Радянський Союз, Третій Райх, КНДР, режим червоних кхмерів – у роздумах про утопії мусимо

не забувати, що це слово означає «немісце» та що єдина ідеальна для людства країна – обіцяний Богом Небесний Єрусалим.

ОЛЬГА МЕРЦ

5 ЛЮТОГО 2020

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in
/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php on line **284**